Türkiye'ye Özgü Bir Projenin Görünmeyen Yüzü: Millet Bahçeleri

Bülent Duru

Bir seçim vaadi olarak ortaya çıkan ve sayısı her geçen gün artan Millet Bahçesi projeleri, kent ve çevre politikaları bakımından önemli soru işaretleri barındırıyor. Yazar, "parti tabanının, yerel yönetimlerin, yöre halkının benimsediği bir uygulama olmaması, tasarlanıp yaşama geçirilişine ilişkin ilkelerin bulunmaması ve ortaya çıkacak ürünü paylaşma kaygısının başlaması" nedeniyle projenin sürdürülemeyen yönlerine dikkat çekiyor.

Bu yazıda, 24 Haziran 2018 öncesi seçim vaatlerinden biri olarak ortaya atılan ve değişik uygulamalarla sürekli gündemde kalan millet bahçelerinin ne ölçüde kentsel düzeni ve çevresel dengeyi sağlamaya yönelik projeler olduğu sorgulanmaya çalışılacaktır. İlk bakışta yalnızca bir seçim vaadi gibi görünse de bu yeşil projenin gündeme gelmesinin ardında yıllardan beri AKP'nin kent ve çevre politikalarına yöneltilen eleştirilere yanıt verme güdüsünün bulunduğu söylenebilir. Son dönemde yüksek yapıların olumsuz yönlerinden, İstanbul'a ihanet edilmesinden, kentlerin ruhlarını kaybetmelerinden söz edilmeye başlanmıştı. Hatta başta Ankara ve İstanbul olmak üzere belediye başkan ve adaylarının değiştirilmesinin de bununla ilgili olduğu söylenebilir. Millet bahçeleri de bu yöndeki politika değişikliği adımlarından biri olarak değerlendirmek mümkün. Projeye o kadar çok önem verilmektedir ki New York'taki İklim Zirvesi'nde bile yeşil alanları ve yutak kapasitesini artıracak bir proje olarak sunulmuştur.[1]

Bülent Duru
Doç. Dr.

1800'lerin sonlarında kurulmaya başlanan[2] ve Cumhuriyetten sonra da aynı adla devam ettirilen millet bahçelerinin yaklaşık 100 yıl sonra yeniden gündeme getirilmesinde Gezi eylemlerinin etkisi yadsınamaz. Erdoğan'ın, "Gezi olaylarını yapanlar ülkenin hayrına her işin karşısına dikilenler gelip şu millet bahçelerine baksınlar, gerçek çevrecilik nedir görsünler"[3] biçimindeki sözlerinin de bunu doğruladığı söylenebilir. Bu noktada ilk millet bahçesinin yine Taksim'de kurulduğunu da belirtmek gerekir.

Kaynak: www.star.com.tr/politika/bagcilar-millet-bahcesiyle-yeni-yesil-yasam-alanina-kavusuyor-haber-1439171/

1. Bağcılar Millet Bahçesi

PROJENİN YERİNDELİĞİ

Yerleşim yerleri içinde geniş yeşil alanların oluşturulması zaten kentsel gelişimi yönlendirmede göz önünde bulundurulması gereken ilk koşullardan biri olduğundan, bu tür projelerin yerinde olup olmadığına ilişkin bir değerlendirmede bulunmak çok anlamlı olmayacaktır. Garip olan, kent içindeki büyük yeşil alanların, gezi yollarının, oyun parklarının oluşturulmasını amaçlayan millet bahçelerinin yeni bir proje olarak sunulmasıdır. Bir anlamda, yerel yönetimleri de dahil ettiğimizde, 25 yılı aşkın süreden beri kentsel politikaların belirlenmesinde, yaşama geçirilmesinde söz sahibi olan bir partinin, içinde yeşil alanları, oyun parkları olan bahçeleri yeni bir proje olarak sunmasını bu alandaki başarısızlığının göstergesi olarak değerlendirmek gerekir.

SORUNLU BİR MEGA PROJE

Kısa sayılabilecek bir süre içinde başlatılan ve ülkenin tüm illerinde yaygınlaştırılması tasarlanan millet bahçeleri bu dönemde değişik uygulamalarla sürekli olarak gündemde kaldılar; ancak aradan geçen kısa sürede edinilen izlenimler, söz konusu projeden beklenen yararın sağlanmasının çok da kolay olmadığını göstermektedir. En sonda söylenmesi gerekeni başta söylemek gerekirse, çevreyi korumaya, yeşil alanları artırmaya, düzenli kentleşmeyi sağlamaya yönelik bir adım olarak başlatılan bu bahçelerin planlamasından tasarımına, yapımından yer seçimine değin her aşamasında tartışmalı kararlar alınmaktadır; bundan dolayı bir süre sonra sürdürülebilirlik sorunuyla karşı karşıya kalması kaçınılmaz görünmektedir. (**Resim 1**, **2**)

Yeni başlatılan millet bahçesi projelerinde yaşanan sorunları gerçekçi olarak sergileyebilmek için, kurulduğu yörenin koşullarına göre tasarım ve uygulama aşamalarında farklılıklar olabildiğinden, her bir projenin ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir. Bundan dolayı aşağıda ortaya konan sorunların bir bölümünün gelecekteki kimi projelerde görülmeyebileceğini belirtmek gerekir. Burada yalnızca ilk örneklerden edinilen izlenimlerden yola çıkılarak projenin genel olarak sorunlu yönleri sergilenmeye çalışılacaktır.

Planlı Biçimde Kurulmamaları

Öncelikli olarak millet bahçelerinin üzerinde düşünülmüş, planları yapılmış, ayrıntıları belirlenmiş, kapsamlı bir proje olmadığını söylemeliyiz. Oysa büyük park ve bahçelerin kurulması, çimlerin ekilmesinden, oyun araçlarının kurulmasından öteye giden araştırma ve planların yapılmasını gerektirmektedir. Bu projelerin enerjiden güvenliğe, ulaşımdan aydınlatmaya, iklimden su kullanımına değin her bir öğesinin, işlevinin, etkisinin üzerinde durularak bilimsel ölçütlere göre biçimlendirilmesi gerekirdi. Oysa bugüne değin başlatılan uygulamalara bakıldığında bunların çoğunun dikkate alınmadığı görülmektedir.

Murat Balamir'in, Atatürk Havaalanı'nın Millet Bahçesi'ne dönüştürülmesi projesine ilişkin olarak değerlendirmeleri buna iyi bir örnek olarak gösterilebilir:[4] "Bir havalimanını botanik bahçesine ya da kent koruluğuna kısa sürelerde dönüştürmek olanaklı mıdır? Uçakların milyonlarca kez iniş kalkış yaptığı bir alanda çeşitli kimyasalların birikimi ile bir zehir havuzu oluşmamış mıdır? Bu konunun incelenmesi toprağın hangi derinliğine kadar etkilenmiş olduğu, bu durumun bitki yaşamına hangi etkileri olabileceği, hangi bitki türlerinin bu koşullara daha dayanıklı olacağı irdelenmek zorunda. Ayrıca çevrede mevcut flora üzerinde incelemeler de gerekecektir. Belki bir deneysel fidanlık kurulması yerinde görülecektir. Alanın yalnızca bir köşesinde uygulanacak bir öneri bile olsa, burada yenilebilir peyzaj *(*edible landscape*)*, meyve bahçeleri ve organik tarım alanları oluşturmak belki artık hiç olası değil."

Projelerin yer seçimi, planlanması, düzenlenmesi ve yönetimine ilişkin ilkeleri, kuralları getiren bir düzenleme yapılmış değildir. Millet bahçelerinin tanımlandığı yasal düzenlemede[5] bunların yer seçimi, alan büyüklüğü, fonksiyonları ve tasarımı gibi konuların Bakanlıkça düzenlenecek Millet Bahçeleri Rehberi'nde yer alacağının belirtilmesine karşın, yol gösterici olacak, uygulamada uyumu sağlayacak bir rehber bugüne değin hazırlanmış değildir. Örneğin Peyzaj Mimarları Odası'nın yayınladığı Millet Bahçesi Sonuç Bildirgesi'nde söz konusu tasarım ve planlama kriterlerini bulmak olanaklıdır.[6]

Yeşil Alanları Artıracak Biçimde Tasarlanmamaları

Millet bahçesi olarak ilan edilen kimi projeler kıyı, orman, göl gibi zaten doğal güzelliği içinde barındıran alanlarda gerçekleştirilmektedir. Genellikle kent içinde ya da yoğunlaşmanın olduğu semtlerde kamulaştırmaya gidilerek boş alan yaratılmamakta; projeler çoğunlukla yeşil ya da suya yakın bir alanın içine ya da hemen yakınına planlanmaktadır. (**Resim 3**) Bu açıdan millet bahçelerinin yeşil alan miktarını artırması çok olanaklı görünmemektedir. Bu durumun en çarpıcı örneğinin Salda Gölü için tasarlanan millet bahçesinde sergilendiğini söyleyebiliriz.[7] Yöreyi otoparklı, bungalovlu biçimde turizme kazandırmak için göl kıyısına "bir kıraathane binası, bir sağlık birimi, iki yönetici birimi, iki satış birimi, bir oturma birimi, bir mutfak birimi, bir bulaşıkhane, iki kafe, iki mescit, altı büfe, dört giyinme-soyunma birimi, dört tuvalet"[8] yapılmasına karşı "Salda Gölü'ne Millet Bahçesi Yapılmasını ve Gölün Yok Olmasını İstemiyorum" konulu imza kampanyaları bile düzenlenmektedir.[9]

2. Başakşehir Millet Bahçesi

Kaynak: www.sultangazi.bel.tr/tr/guncel-haberler/sultangazi-millet-bahcesi-hizmete-hazir_3976

3. Mevcut yeşil alanın üzerine inşa edilen Sultangazi Millet Bahçesi

Koruma Alanlarını ve Tarihî Yerleri Tehdit Etmeleri

Kimi zaman bu projelerin çevre koruma alanlarına yapılması da gündeme gelebilmektedir. Örneğin, İstanbul'da birinci derece doğal sit alanı olan Validebağ Korusu'nun millet bahçesine dönüştürülme ihtimali tartışılmaktadır.[10] Koruma alanlarında, doğal varlıkların olduğu yerlerde millet bahçesi kurulabilmesinin önündeki engelleri kaldırmak için düzenlemeler yapılmaya başlanması bu örneklerin sayısının artacağını gösteriyor. Örneğin, üzerlerinde yapı yasağı bulunan kıyılar bile bu amaçla hazırlanan "Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi"nin yasalaşması durumunda yapılaşmaya açılmış olacak.[11]

Doğal değerlerin, koruma alanlarının yanı sıra tarihî eserlerin de millet bahçeleri projelerinin tehdidi altına girmeye başladığı söylenebilir. Bir an önce planlanıp kullanıma açılması istenen bu bahçelerin kimileri tarihî eserlere zarar verecek biçimde tasarlanırken kimileri de koruma alanlarının üzerinde yer alabiliyor. Örneğin, Diyarbakır Sur ilçesinde yaptırılan millet bahçesinin sit alanı içinde olduğu, koruma kurulun-

Kaynak: www.evrensel.net/haber/375316/millet-bahcesine-dev-horoz-heykeli-diktiler-guinnesse-basvuracaklar

4. Denizli Millet Bahçesi

Kaynak: www.sabah.com.tr/emlak/2018/08/01/millet-bahcesinin-adi-fiyatlari-ucurdu

5. "Millet Bahçesi'nin Adı Fiyatları Uçurdu" başlıklı *Sabah* gazetesi haberi

dan izin alınmadan tasarlandığı anlaşılmaktadır.[12] Ankara'da, Atatürk Kültür Merkezi'nden Ulus'a uzanan Cumhuriyet dönemi tarihî koruma alanında yapılmak istenen millet bahçesi projesini de Mimarlar Odası Ankara Şubesi'nin yargıya taşıdığını belirtmek gerekir.[13]

Bu açıdan değinilmesi gereken bir konu da yeni millet bahçesi projelerinin önemli bir bölümünün kent içinde kalan statların yıkılarak yer açılması ile gerçekleştiriyor olması; oysa bunların kimileri tarihî, kültürel ya da mimari açıdan korunması gereken özellikler barındırmaktadır.

Yer Seçimlerinin Uygun Olmaması

Bazı millet bahçelerinin yer seçiminde önemli yanlışların yapıldığı görülmektedir. Yukarıda değinildiği gibi yanlış yerlere kurulan kimi projeler koruma alanlarını, tarihî eserleri tehdit ederken kimi projelerde de ulaşım sorunları bulunmaktadır. Kent içinde ya da rahat ulaşılabilecek yerlerde kurulması beklenen bahçelerin bir bölümünün bu kurala uyulmadan tasarlandığı görülmektedir. Kent zemininden 280 metre yükseklikte yer alan, 27 metrelik horoz heykeliyle tanıtılan Pamukkale Millet Bahçesi buna verilecek ilk örneklerden biri.[14] (**Resim 4**)

Amaç Dışı İşlevlere Yer Vermeleri

Millet bahçeleri, konuyu düzenleyen yönetmelikte, "Halkı doğa ile buluşturan, rekreaktif gereksinimleri karşılayan, afet anında kentin toplanma alanları olarak da kullanılabilecek, yer seçimi, alan büyüklüğü, fonksiyonları ve tasarımı gibi hususların Bakanlıkça hazırlanarak yürürlüğe konulacak Millet Bahçeleri Rehberinde belirlendiği büyük yeşil alanlar."[15] biçiminde tanımlanmaktadır. Buradan da görülebileceği gibi asıl amaç halkın doğa ile buluşmasını sağlamak ve deprem tehdidine karşı kent içinde toplanma alanları oluşturabilmektir. Üstelik yer seçimi, tasarım ve işlevlerin belirlenmesi gibi konularda Bakanlığın yönlendirici olması gerekmektedir. Oysa ilk uygulamalara baktığımızda kimi zaman rant beklentisi ile kimi zaman da siyasi kaygılarla yeşil alanlar içinde cami, düğün salonu, go-kart alanı, büyük heykeller, yüksek duvarlar gibi tartışmalı işlevlere ya da yapılara yer verildiği görülmektedir. Örneğin, Trabzon için tasarlanan millet bahçesinin içine futbol stadının yapılması düşünülebilmektedir.[16] Oysaki buraların öncelikli olarak deprem toplanma alanları ve yeşil alan işlevini görecek biçimde tasarlanmaları gerekmektedir.

Maliyetlerinin Yüksek Olması

Millet bahçelerinin en çok tepki çeken yönlerinden biri de maliyetlerinin adeta mega projelerle yarışacak biçimde yüksek olmasıdır. Örneğin, Mersin, Malatya ve Trabzon'da yapılacak millet bahçelerinin maliyetinin ise 74 milyon TL'yi bulabileceği anlaşılmaktadır.[17] TOKİ Başkanının açıklamalarına göre ilk etapta yapılması planlanan 25 millet bahçesinin toplam maliyeti 1 milyar 200 milyon lirayı bulmaktadır. 81 ilin tümünde en azından birer tane bu bahçelerden kurulacağına göre, toplam maliyetin yaklaşık 4 milyar lira olacağı hesaplanmaktadır.[18]

Rant Beklentisinin Ön Plana Çıkması

Kent ve çevre alanında izlenen politikaların yönünü belirleyen en önemli güdünün rant beklentisi olduğunu biliyoruz. Millet bahçeleri projelerinin de yer seçiminden ihaleye çıkarılışına, tasarımından işletilmesine kadar her aşamasında rant beklentisi ve kazanç sağlama isteğinin belirleyici olacağı anlaşılmaktadır. Örnekleri buraya sığdıramayacağımız kadar çok olan bu uygulamaları görebilmek için ilgili haberlere göz atılması yeterli olacaktır. Fiyatların yükseleceği beklentisiyle millet bahçesi yakınlarında arsa edinmek, bölgedeki emlak fiyatlarını yüksek tutmak, proje içine gelir getirici faaliyetler eklemek bunlardan yalnızca birkaçı. Konutların millet bahçesine yakınlığını vurgulayan emlak firmalarının reklamları basında çıkmaya başladı bile.[19] (**Resim 5**)

Yapımlarında Kayırmacılığın Olması

Kazanç edinme umudunun bulunduğu her girişimde olduğu gibi millet bahçeleri projelerinin yaptırılmasında, yakın çevreye, yandaşlara kolaylıklar sağlandığı anlaşılmaktadır. İhalelerin verilişinde aranan ölçütlerle adeta belli şirketler tarif edilmekte, "kapalı pazarlık" gibi saydamlığı, denetimi önleyecek yöntemler izlenmekte, yasal düzenlemelerden buna göre yararlanılmaktadır.[20] Bunların önemli bir bölümünü kısa bir gazete taramasıyla görebilmek olanaklıdır.

Yerelin Gözardı Edilmesi, Katılıma Yer Verilmemesi

Millet bahçelerini başarısız kılacak özelliklerinden biri de katılımcılığa, çoğulculuğa yer vermeden tepeden inme biçimde tasarlanmaları ve yaşama geçirilme-

leridir. Kent içindeki parklar, yeşil alanlar her zaman yerel yönetimlerin temel görevlerinden olmuştur. Oysa bizde millet bahçeleri, özellikle önemli kentler muhalefetin yönetimine geçtikten sonra, yerel yönetimlerden uzak tutularak, TOKİ'nin, valiliklerin yönetim ve denetimine verilmişlerdir. Bir anlamda yerelde kaybedilen yetkilerin bir bölümünün millet bahçeleri aracılığıyla tekrar alınmak istendiğini görüyoruz. Planlamasını Bakanlığın, yapımını TOKİ'nin gerçekleştirdiği bu projelerin yer seçiminden tasarımına kadar hiçbir aşamasında yerel yönetimlerin, kentleşme, imar, çevre ile ilgili meslek örgütlerinin, sivil toplum kuruluşlarının ve yöre halkının görüş ve önerileri dikkate alınmış değildir. Özellikle belediyelerin dışlanmasının ileride bu yerlerin yönetiminde önemli sorunlar çıkaracağı söylenebilir.

SONUÇ

Kent ve çevre alanındaki başarısızlığa gösterilen tepkilere bir yanıt olarak gündeme getirilen millet bahçelerinin, kendisinden beklenenleri vermeye uzak olduğunu şimdiden söyleyebiliriz. Parti tabanının, yerel yönetimlerin, yöre halkının benimsediği bir uygulama olmaması; tasarlanıp yaşama geçirilişine ilişkin ilkelerin bulunmaması; ortaya çıkacak ürünü paylaşma kaygısının başlaması bu projelerin başarı şansını önleyecektir.

Millet bahçeleri ile yeşil alanların genişleyeceğini, korunan alanların sayısının artacağını söylemek olanaklı değil. Tasarım aşamasındaki projelere baktığımızda bunların önemli bölümünün zaten ormanlık alan, park, koruma bölgesi, sit alanı, kıyı alanı gibi yapılaşmaya kapalı, yeşil alanlar içinde olduğunu görüyoruz. Bir başka biçimde söylemek gerekirse başlatılan projelerle gerçekte yeşil alanların miktarı değil, yalnızca yeşil sayılan alanların sayısı artmış olacaktır.

Asıl amaç yeşil alanları artırmak, düzenli kentsel gelişmeyi sağlamak, çevreci politikaları uygulamaya koymak olsaydı, merkezî yönetimi, çevre ve orman ile ilgili bakanlıkları, büyükşehirleri yıllardan beri elinde tutan AKP bunu kolayca gerçekleştirebilirdi. Üzerinde durulması gereken nokta, ormanları korumaya, yeşil alanları geliştirmeye yönelik bütün olanaklara sahipken, bugüne değin zaten yapılması gereken kent parklarının yeni bir isimle, yeni bir proje olarak sunulmasıdır.

Değinilmesi gereken önemli bir konu da bu bahçelerin gelecekte ne olacakları, moda tabiriyle sürdürülebilirliklerinin nasıl sağlanacağıdır. Yerel yönetimlerin, gönüllü örgütlerin, yöre halkının dışlandığı bu projelerin kısa bir süre sonra yaşamsal sorunlarla baş başa kalmaları şaşırtıcı olmayacaktır. İleride bu yeşil alanların da betonlaşma tehdidi altına gireceğini şimdiden söyleyebiliriz. Üzerlerinde korumayı sağlayacak sıkı yasal, yönetsel önlemler alınmadığı sürece buraların da girişimde bulunmak, bina dikmek umuduyla bekleyenlerin müdahalesine uğraması kaçınılmaz olacaktır.

Oysa millet bahçeleri gibi yeşil alanları artırmaya yönelik projeler iyi planlanıp uygulandığında kentsel düzeni sağlama ve çevresel değerleri korumada önemli işlevler görebilir; partinin yerel örgütlerinin ve belediyelerin bu yöndeki politikaları benimsemesi için model oluşturabilir ve en önemlisi deprem tehdidi altındaki büyük kentler için uygun toplanma alanları haline getirilebilirdi.

Doğayla iç içe yaşam ortamlarını, gezi yerlerini, yeşil alanları artırmanın yöntemi bu olmamalıydı; ne yazık ki kentsel düzenin sağlanması ve çevresel değerlerin korunması yönündeki anlayış değişikliği yöneticilerin isteğinden çok ekonomi ve siyasetin gereklerine bağlı durumda. ❖

NOTLAR

1. 21-23 Eylül 2019 tarihlerinde New York'ta gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler İklim Hareketi Zirvesi

2. Millet bahçelerinin tarihçesi için bkz. "Osmanlı Modernleşmesi ile Ortaya Çıkan Bir Kentsel Mekan Olarak Millet Bahçeleri", http://www.skb.gov.tr/osmanli-modernlesmesi-ile-ortaya-cikan-bir-kentsel-mekan-olarak-millet-bahceleri-s25212k/

3. T24, 17 Kasım.

4. Balamir, Murat, 2018, "'Millet Bahçeleri' Önerisinin Düşündürdükleri", **Mimarlık**, sayı: 402, ss. 9-11.

5. "Planlı Alanlar İmar Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yönetmelik", **Resmî Gazete**, 1 Mart 2019, sayı: 30701.

6. Peyzaj Mimarları Odası, Millet Bahçeleri Sonuç Bildirgesi, www.peyzaj.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=8044 [Erişim: 10.02.2020]. Bu konuda başka bir kaynak için bkz. Tunçer, Mehmet; Aytekin, Öznur, 2019, "Osmanlı Dönemi Bahçelerinden Millet Bahçelerine", **Plant**.

7. T24, 28 Temmuz 2019.

8. Algedik, Önder, 30 Temmuz 2019, "Salda Gölü Değil, Salda City!", Gazete Duvar.

9. "Salda Gölü'ne Millet Bahçesi Yapılmasını ve Gölün Yok Olmasını İstemiyorum", change.org [Erişim: 10.02.2020]

10. Demirtaş, Erhan, 1 Ağustos 2018, "Koru Millet Bahçesi mi Yapılacak?", Gazete Kadıköy.

11. "2512 Esas No.lu Coğrafi Bilgi Sistemleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Teklifi" Hakkında Mimarlar Odası Görüşü. Şengül, Tarık, 18 Ocak 2020, "Rant merkeziyetçiliği yasası yolda!", Birgün.

12. "Millet Bahçesi Kaçak Yapı Çıktı", Yeni Çağ Gazetesi, 12 Ocak 2020.

13. Toker, Çiğdem, 13 Eylül 2019, "AKM Millet Bahçesi'nde Neler Oluyor?", Sözcü.

14. Yırtıcı, Hakkı, 14 Mart 2019, "Millet Bahçeleri: Kentin Yeşil Yamaları", Gazete Duvar.

15. Planlı Alanlar İmar Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yönetmelik, **Resmî Gazete,** 1 Mart 2019, Sayı 30701.

16. Savaş, Ali, 30 Ekim 2019, "Millet Bahçesine; Rezidans dikelim mi..? Sarı Öküzü; Ramada ile verdik Yalıncak'ın ağlanacak hali…", 61 Saat. Savaş, Ali, 6 Kasım 2019, "Millet Bahçesi; Y. Selim ve 19 Mayıs Trabzon'un spor merkezi; Akyazı'dır", 61 Saat. Yılmaz, Murat, 7 Kasım 2019, "Yönetmeliğe Aykırıdır", Karadeniz'de Son Nokta.

17. Arı, İsmail, 1 Aralık 2019. "Millet Bahçelerine Milyonlar Harcanıyor", Birgün.

18. 14 Ocak 2019, "Millet Bahçeleri Maliyeti", Gözlem Gazetesi.

19. Millet Bahçelerinin konut piyasasına etkisi için örneğin bkz. Tabak, Seda, 1 Ağustos 2018, "Millet Bahçesi'nin Adı Fiyatları Uçurdu", Sabah. Tabak, Seda, 8 Eylül 2018, "Millet Bahçesine Komşu Oldu", Sabah.

20. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Toker, Çiğdem, 5 Aralık 2018, "Rant Bahçeleri'ne 21/b Perdesi", Sözcü.